

“ARXITEKTURA”

TA'LIM YO'NALISHI

K.D.Raximov, A.S.Uralov

SHARQ MAMLAKATLARINING BOG'-PARK SAN'ATI

Toshkent – 2013

Архитектура-А

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIV VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI

K.D.Raximov, A.S.Uralov

SHARQ MAMLAKATLARINING BOG'-PARK SAN'ATI

*O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi
tomonidan oliy o'quv yurtlarining «Arxitektura», «Qishloq hududlarini
arxitektura-loyihaviy tashkil etish» va «Landshafilar arxitekturasi»
bakalavriat ta'lim yo'nalishlari talabalari uchun o'quv qo'llanma
sifatida tavsiya etilgan*

«TAFAKKUR-BO'STONI»
TOSHKENT — 2013

UO*K: 72(075)

KBK 42.37

R-16

Mas'ul muharrir: **S.I. Ahmedov**, SamDAQI texnika fanlari nomzodi, dotsent.

Taqrizchilar: **L.A. Adilova**, TAQI arxitektura nomzodi, dotsent;

A.B. Bolg'ayev, SamDAQI arxitektura nomzodi, dotsent.

Raximov K.D.

Sharq mamlakatlarining bog'-park san'ati / K.D.Raximov, A.S.Uralov. O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi. – T.: «Tafakkur-Bo'stoni», 2013. – 272 b.

KBK 42.37

ISBN 978-9943-4237-6-3

Ushbu qo'llanmada Yaqin, O'rta va Uzoq Sharq mamlakatlari: Misr, Ossuriya, Bobil, Eron, Turkiya, Movarounnahr, Shimoliy Hindiston, Pokiston, Xitoy va Yaponiyaning qadimgi va o'rta asrlardagi, shuningdek, zamonaviy bog'-park san'ati keng bayon etilgan, O'rta Osiyoning Amir Temur va temuriylar davri bog'-saroylari Shimoliy Hindistondagi Bobur va boburiylar davri bog'-parklari bilan qiyoslangan. «Chorbog'» uslubidagi O'rta Sharq mamlakatlari va O'rta Osiyo bog'lariga keng tavsif berilgan.

Qo'llanmada asosiy e'tibor temuriylar davri bog'-park san'atining muhim yodgorliklari tahliliga qaratilgan bo'lib, uning mintaqaviy bog'-park san'ati «maktablariga» ta'siri, bu sohadagi turg'un qadriyatlar va barqaror yo'nalishlar aniqlanib, maktablarning o'xshashlik va farq qiluvchi tomonlari ochib berilgan.

Mualliflar o'z fikrlari orqali mo'jizakor bog'-park san'atining badiiy ifodalanish jarayoni va tadrijiy rivojlanishi haqidagi taassurotlarini keng yoritib berishga harakat qilganlar. Ular mazkur masalalarni to'liq izohlashga emas, balki arxitektura dunyosining murakkab ochiq yashil muhitlari, landshaft arxitekturasining bog'-park san'ati obyektlarini hayotiy jonli misollar va rangli rasmlarda yoritib berganlar.

Qo'llanma «Arxitektura», «Qishloq hududlarini arxitektura-loyihaviy tashkil etish» va «Landshaftlar arxitekturasi» ta'lim yo'nalishlari bo'yicha tahsil oluvchi bakalavr va magistrantlar, yosh olimlar, loyihachi arxitektorlar hamda bog'-park san'ati tarixiga qiziquvchi keng kitobxonlar ommasiga mo'ljallangan.

UO*K: 72(075)

KBK 42.37

© K.D.Raximov, A.S.Uralov, 2013.

© «Tafakkur Bo'stoni», 2013.

ISBN 978-9943-4237-6-3

KIRISH

Respublikamiz mustaqillikka erishgach, boshqa sohalardagi kabi bog‘-park qurilishining milliy yo‘nalishiga, bu sohadagi tarixiy boy tajribalarimizni chuqur o‘rganish va aniqlashga, ularni qayta tiklashga, umuman, respublikamizda milliy bog‘-park san‘atini yaratish va rivojlantirishga katta ehtiyoj sezilmoqda.

Hozirgi kunda respublikamizning barcha shahar va tuman markazlarida aholining dam olishiga mo‘ljallangan istirohat bog‘lari mavjud. Ularning ayrimlari qayta ta‘mirlanib, yanada ko‘rkam ko‘rinishi bilan xalqqa xizmat qilmoqda.

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2010-yil 29-dekabrda 322-sonli «2011–2015-yillarda madaniyat va istirohat bog‘larining moddiy-texnika bazasini mustahkamlash va ularning faoliyatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari dasturini tasdiqlash to‘g‘risida»gi Qarori bu soha rivojiga davlat miqyosida e‘tibor qaratilayotganidan dalolat beradi.

Bu sohada respublikamiz Prezidenti Islom Karimov tashabbusi va rahbarligida olib borilayotgan amaliy ishlar ko‘lami juda kattadir. Toshkentdagi Mustaqillik maydoni va undagi Ezgulik arkasi, Mustaqillik monamenti va Baxtli ona haykali hamda «Xotira va qadriyat» xiyobonlaridan boshlanadigan O‘zbekiston zamonaviy bog‘-park san‘ati nafaqat viloyatlardagi poytaxt shaharlar, balki kichik shaharlar va qishloqlarimiz hududlarini ham qamrab olmoqda.

Umuman olganda, bog‘-park san‘atini rivojlantirishga bo‘lgan tizimli yondashuv davr talabiga aylanib bormoqda. Chunki bog‘-park san‘ati insoniyatning xayrli va foydali, ko‘hna va hamisha navqiron san‘at turlaridan biridir. U insoniyatning eng qadimgi davrlaridan boshlab shakllangan, tadrijiy rivojlangan va takomillashib kelgan. *Har bir o‘lka va mamlakatning bu sohadagi o‘z tajribalari, me‘moriy-badiiy landshaft uslublari, tartib-qojdalari borki, ularni o‘rganish foydadan holi emasdir.*

Hozirda O'zbekistonda bog'-park san'atiga doir o'quv adabiyotlarining soni juda ozdir. Bu sohadagi adabiyotlar asosan rus tilida chop etilgan bo'lib, B.I.Kaxnoning «Садово-парковое искусство» (M., 1980), D.S.Lixachevning «Поэзия садов» (M., 1982), V.A.Goroxov, L.B.Lunslarning «Парки мира» (M., 1985), S.S.Ojegovning «История ландшафтной архитектуры» (M., 1994), V.V.Dormidontovaning «История садово-парковых стилей» (M., 2004), Emma Klarkning «Искусство исламского сада» (M., 2008) kitoblari shular jumlasidandir. Ushbu mavzuga doir o'zbek tilida nashr etilgan adabiyotlar qatoriga O'.Alimovning «O'rta asrlarda Movarounnahrdada bog'chilik xo'jaligi tarixi» (T., 1984), D.Nozilovning «Chorbog'» (T., 1997), L.A.Adilovning «Landshaft arxitekturasi» (T., 2002 va 2010), S.S.Ojegov, A.S.Uralov, K.D.Rahimovlarning «Landshaft arxitekturasi va dizayni» (S., 2003) nomli kitoblarini kiritish mumkin.

Mazkur masala bo'yicha turli davrlarda O'zbekistonda nashr etilgan rus va o'zbek tillaridagi qator ilmiy va ommabop maqolalar mavjud bo'lib, ularning mualliflari tarzida G.A.Pugachenkova, P.Sh.Zohidov, M.S.Bulatov, M.S.Toxtaxodjaeva, T.F.Qodirova, A.S.Uralov, K.D.Rahimov, L.A.Adilova, M.K.Ahmedov, G.I.Korobovsev, N.V.Drobchenko, T.Sh.Mamatmusayev, S.N.Sodiqova va boshqalarni ko'rsatish mumkin.

Bog'-park san'atining sermazmun va serfayz, boy tarixiy tajribalari bilan tanishish, avvalambor, bo'lajak me'morlar, landshaft arxitektorlari va dizaynerlari, shaharsozlar, qolaversa bog'bonlar va ekologlar uchun ham juda qiziqarlidir.

2004-yilda Markaziy Osiyoning mustaqil respublikalari ichida ilk bor O'zbekistonda «Arxitektura» ta'lim yo'nalishiga asoslangan «Landshaftlar arxitekturasi» mutaxassisligi bo'yicha magistrlar tayyorlash ishi yo'lga qo'yildi. 2008–2011-o'quv yilidan boshlab esa Toshkent arxitektura-qurilish instituti va Samarqand davlat arxitektura-qurilish institutining hamkorlikdagi sa'y-harakatlari natijasida ushbu sohaning alohida ta'lim yo'nalishi ham ochildi. «Landshaftlar arxitekturasi» yo'nalishining namunaviy o'quv rejasi Toshkent arxitektura-qurilish instituti mutaxassislari tomonidan ishlab chiqilgan. Ushbu o'quv rejada «Bog'-park san'ati» fani mavjud bo'lib, Samarqand davlat arxitektura-qurilish institutida uni o'tish A.S.Uralov va K.D.Rahimovlar zimmasiga yuklandi. Xullas, qo'lingizdagi kitob ana shunday xohish va istaklar mahsuli tarzida yaratildi. Unda Qadimgi Misr, Ossuriya va Bobil,

Eron va Sug‘diyona, Hindiston va Xitoy, Yaponiya bog‘-parkchilik san‘ati yoritib berilgan. Shuningdek, qo‘llanmada Sharq mamalakatlarining o‘rta asrlar va zamonaviy bog‘-park san‘ati ham keng bayon etilgan. Markaziy Osiyoning Amir Temur va Temuriylar davri bog‘-saroylari Shimoliy Hindistondagi Bobur va boburiylar davri bog‘-saroylari bilan qiyoslangan. «Chorbog‘» uslubidagi O‘rta Osiyo bog‘lariga keng tavsif berilgan.

Yevropa va Amerika qit‘alaridagi qadimgi va o‘rta asrlar hamda zamonaviy bog‘-parklar, ularning me‘moriy-rejaviy, g‘oyaviy-badiiy, stilistik hamda manzaraviy-landshaft yechimlarini o‘rganishni navbatdagi yaratilajak kitobimizda davom ettiramiz degan umiddamiz.

Mazkur kitobning maqsadi Sharq mamlakatlarining qadimgi va o‘rta asrlar hamda zamonaviy bog‘-park san‘ati tajribalari misolida talabalarga bog‘-parklarni tashkil etish tamoyillari va shakllari, me‘moriy-landshaft uslublari haqidagi bilimlarni o‘rgatish, bu uslublarning shakllanish jarayonlari haqidagi tushunchalarni berish va yetkazishdir.

Umuman olganda bog‘larni ikki xil yirik funksiyaviy guruhga bo‘lish mumkin: manfaatli xo‘jalik bog‘lari va dam olish istirohat bog‘lari (me‘moriy bog‘lar).

Xo‘jalik bog‘lari, ma‘lumki, jamiyatning obodonchilik, to‘qlik, mo‘l-ko‘lchilik belgisi bo‘lib, ular, odatda, moddiy shaxsiy manfaatlar va xo‘jalik ehtiyojlari uchun yaratilgan. Ular hovlilar qoshida «tomorqa» tarzida yoki shahar cheti va tashqarisida tekis, nishablik yoki tog‘li joylardagi bog‘lar tarzida bunyod etilgan. Bunday bog‘larning yaratilishi asosan moddiy ehtiyojlarga bog‘liq bo‘lib, ularda turli-tuman mevali daraxtlar, tokzorlar ekilgan, bir qismi esa sabzavot ekinlariga ham ajratilgan bo‘lishi mumkin. Biroq ular insonlarning dam olishi uchun mo‘ljallanmagan. Mazkur qo‘llanmada o‘rganilayotgan bog‘-parklar esa, asosan, istirohat maqsadlariga, insonlarning ochiq muhitda sayr qilishi, dam olishi va hordiq chiqarishiga mo‘ljallangan. Ularni yaratishda bog‘bonlarning ham o‘rni bor, albatta, biroq asosiy rolni bu yerda me‘morlar bajaradi. Chunki bog‘-parklar tarkibida imoratlar va inshootlar ham bo‘lib, ular puxta loyihalaniib keyin qurilgan.

Insonlarning istirohati, ya‘ni rekreatsiya turlariga qarab bog‘-parklar ham turlicha bo‘lgan. Shartli ravishda istirohat turlarini faol (aktiv) va sust (passiv) guruhlarga bo‘lish mumkin. Shunga mos ravishda bog‘-parklarning funksional yo‘nalishlari ham turlichadir. Masalan,

tinch dam olish va sayr qilish bog'lari yoki turli o'yinlar va tomoshalarga mo'ljallangan (attraksion) bog'-parklar, sport parklari, ko'ngilochar bog'lar va hokazo.

Rekreatsiya bog'larining me'moriy-rejaviy tuzilishi, ya'ni asosiy g'oyasi, istirohat binolari va suv qurilmalari, tashqi obodonlashtirish jihozlari, badiiy bezaklar, to'shamalarni yaratishda, bog' hududining umumiy va alohida landshaft yechimlari va dizaynini ishlab chiqishda me'morlar asosiy o'rinni egallasa, me'morlarga bu ishlarni amalga oshirishda, o'simliklarni tanlashda va ekilgan o'simliklarni parvarishlashda bog'bonlar yaqindan yordam bergan. Shuning uchun ham istirohat bog'lari ko'pchilik adabiyotlarda «me'moriy bog'lar» deb atalgan.

Istirohat bog'lari, ya'ni rekreatsion bog'-parklarning asosiy qismi insonlarning istirohat turlariga va tabiatga bo'lgan ehtiyojlarini qondirish uchun xizmat qiladi. O'tmishda ular turli-tuman ko'rinishlarga ega bo'lgan. Bog'-saroylar, chorbog'lar, bog'-u bo'stonlar, gulistonlar, bog'-qo'rg'onlar, qo'riqxonalar, bog'-ansambllar shular jumlasidandir. Xullas, bog'-parklar deganda biz xo'jalik bog'larini emas, balki me'moriy istirohat bog'larini, ularning turli ko'rinishlari va shakllarini tushunishimiz kerak.

Bog'-parklarning turli mamlakatlardagi rivoji turli davrlarda turlicha kechgan bo'lsa-da, ularning shakllanishi hamma vaqt joylardagi muayyan tabiiy-iqlim sharoitlarga, ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy, diniy e'tiqodlarga, insonlarning atrof-muhit va tabiatga bo'lgan munosabatiga jiddiy bog'liq bo'lgan.

Yuqorida keltirilgan ma'lumotlar bog'-park san'atining o'ziga xosligini va uni qunt bilan o'rganishni taqozo etadi. Biz jahon bog'-park san'ati merosiga doir barcha ma'lumotlarni birgina o'quv qo'llanmaga sig'dira olish imkoniyatiga ega emasmiz. O'rta Osiyo, xususan, O'zbekiston Respublikasi issiq subtropik iqlimda joylashgani sababli, biz uchun issiq quruq iqlimli Sharq xalqlarining bog'-parklar yaratish tajribalari alohida e'tiborlidir.

O'zbekiston mustaqillikka erishgach, boshqa sohalardagi kabi, bog'-istirohatchilik san'atida ham unut bo'lgan va toptalgan milliy qadriyatlarimizni qayta tiklash, ularni o'rganish va aniqlash, bog'-istirohatchilikdagi ilg'or tarixiy tajribalarimizni amaliyotga tatbiq qilish, ularni zamonaviy umumjahon tajribalari bilan muvofiqlashtirish kabi dolzarb vazifalar qo'yilmoqdaki, bular bugungi kunda nafaqat landshaft arxitektorlari va me'morlar uchun, balki shaharsozlar, ekologlar, bog'bonlar, dizaynerlar, muhandislar uchun ham dolzarbdir.

Shuning uchun ham biz jahon bog'-park san'ati merosini o'rganishni e'tiqodi, dini va eng muhimi, iqlim sharoiti bizga yaqin bo'lgan Sharq mamlakatlaridan boshladik. Ularga Yaqin, O'rta va Uzoq Sharqdan tashqari, Markaziy Osiyo, xususan O'zbekistonning o'tmishdagi va zamonaviy bog'-park san'ati ham kiradiki, mazkur o'quv qo'llanmada bu tajribalar keng yoritib berilgan. Shunday ekan, bu ilg'or tajribalar kelajakda bunyod etiladigan yoki qayta ishlanadigan zamonaviy bog'-parklarimizga did bilan tadbiq etilishiga ishonamiz.

Bog'-park san'atida manzaraviy daraxt va butalar, gullar, chirmashuvchi va yerni qoplovchi o'simliklar, maysalar muhim o'rin tutadi. Shuning uchun ham bu san'atni o'rganuvchilar dendrologiyani, ya'ni o'simlikshunoslik fanlarini ham yaxshi o'rganmoqlari zarur. Bu borada faylasuf Dj.Lokk fikrini ham eslab o'tish o'rinlidir. U o'zining «Inson tafakkuri tajribasi» kitobida «Dunyoni muhitdan olingan oddiy taassurotlar, oddiy fikrlar yaratadi, so'ng ular birgalikda ancha murakkab fikrlarni tug'diradi», deb yozgan edi. Darhaqiqat, mazkur qo'llanmada bayon etilgan va asrlar davomida shakllanib, qo'llanib kelingan bog'-park san'ati merosi ham hozirgi yoshlarni kelajakda mo'jizaviy yangi bog'lar yaratishga da'vat etsa, ajab emas.

Ushbu kitobda berilayotgan rasmlar respublikamiz va xorijiy davlatlarda chop etilgan yangi davriy nashrlar va Internet materiallaridan olindi va mualliflarning shaxsiy arxivlaridan keltirilgan foto va chizmalar bilan to'ldirildi.

O'quv qo'llanmaning kirish qismi, 3-bobini A.S.Uralov, 1- va 2-boblari, boblardagi bo'limlar bo'yicha xulosalarni A.S.Uralov va K.D.Rahimovlar yozdi. Kitob matnini to'ldiruvchi rasmlarni topish va tanlash, rasm osti izohlarini yozish ishlarini K.D.Rahimov boshqardi. 3-bobdagi «O'zbekistonning zamonaviy bog'-parklari» bo'limini yozishda SamDAQI stajer-tadqiqotchilari A.Aymatov, N.Fayzullayeva va B.Elmuurodov, magistrantlar D.Sultonov, E.Toshev, R.Shodmonovlarning materiallaridan foydalanildi va kitob matnida ularning ishtiroki alohida belgilab qo'yildi.

Kitobni nashrga tayyorlashda mualliflarga yaqindan yordam bergan va kitobga ma'sul muharrirlik qilgan Samarqand davlat arxitektura-qurilish institutining rektori S.I.Ahmedovga, ushbu kitobning yaratilishiga katta hissa qo'shgan professorlar: M.K.Ahmedov, Sh.J.Askarov, B.U.Kaspangaliyev, T.F.Qodirova, R.S.Muqimov, X.M.Ubaydullaev, M.A.Yusupova, M.Usmanov va YUNESKO qoshidagi MITSAI direktori Sh.M.Mustafayevlarga; o'quv qo'llanmaning ma'lumotlar bazasini

shakllantirishda muhim o‘rin tutgan MARXI professorlari: L.N.Avdotin, A.P.Vergunov, M.F.Denisov, M.N.Imanov, Y.V.Raninskiy, I.G.Lejavalarga; ushbu loyiha asoschisi, ustoz va murabbiy, MARXI professori S.S.Ojegovga alohida ehtirom ila o‘z minnatdorchiliklarini izhor etadilar.

Mualliflar, shuningdek, qo‘llanmaga taqriz yozgan arxitektura fanlari nomzodlari, dotsentlar L.A.Adilova va A.B.Bolg‘ayevlarga, nashrning kompyuter grafikasi va dizayni, musahhihlik ishlarini bajaragan B.Elmurodov, A.Aymatov, N.Fayzullayeva, A.Xudoynazarov, D.Sultonov va G.Siddiqovalarga ham o‘z minnatdorchiliklarini bildiradilar.

Mazkur kitob haqida kitobxonlar o‘z fikr-mulohazalarini bildirdilar, degan umiddamiz, chunki ularning qimmatli fikrlari keyingi ishlarimizning kamchiliklardan holi bo‘lishida yordam berishga ishonamiz.

Mualliflar.